

GRÓF WASS SAMU

EMLÉKEZETE.

IRTA

DEÁK FARKAS.

(Előadta az őszi ülésen 1880. január 26.)

BUDAPEST, 1880.

A M. T. AKADÉMIA KÖNYVKIADÓ-HIVATALA.

(Az Akadémia épületében.)

Gróf Wass Samú emlékezete.

A magyar orvosok és természet vizsgálóknak Kolozsvártt tartott ötödik nagygyűlésén 1844-ben, egy erdélyi ifjú mágnás lepte meg a tudós együletet talpraesett természettani értekezésével, melynek czime volt: «*A mezőség*¹⁾ *mezei gazdasági-, ásvány- és földtani leírása*», s melynél ama területnek maig sincs jobb ismertetése. Tizenhét év mulva, mint legjobb korában levő férfit e tudományos akadémia választotta tagjai sorába, s most, midőn első föllépésének harminczhat esztendeje, ime engem talált a sors, hogy emlékező szavakat mondjak a már sírjában nyugvó czegei gróf Wass Sámuel felett. Amaz első fellépés. mint mondtam, meglepte a tudósokat úgy a személy, mint a tárgynál fogva, hogy t. i. egy gróf ásványtannal, földtannal is foglalkozzék, s ilynemű dolgozatát szakszerűleg végezze. Mert az akkori időben előkelő ifjaink közt volt ugyan, ki a törvény-tudománnyal, politikával s történelemmel foglalkozzék, ilyesmit a vármegyei és országgyűlési közélet meg is követelt, de hogy egy tehetős grófi család gyermeke a természettannal bibelődjék, az ásványvizek alkatrészeit, a föld bennső rétegeit kutassa, a kőszén jelenségekre figyeljen s elméletet állítson fel a mezőségi hegyek formatiójára nézve, s ki mondja, hogy a mezőségen az özvizek eltakarodása óta soha sem voltak őserdők, s a mi van, az mind mesterséges ültetés, — abban az időben még nagyon szokatlan volt. A főrangúak közt is találkozott, ki meg volt ütődve, hogy hát ez a Wass Samú mit akar? Ő, kinek ősei hét száz év óta bírják Czegét és vidékét, kinek tizenhét nemzedéket számlál családfája, ki

¹⁾ A »Mezőség Erdélyben Kolozs-Doboka-Tordavármegyék és Marosszék egy részén fekszik, nagysága 14 □ mföld: hullámzatos alakú, csekély magasságú hegy- vagy domb-lánczokból álló földterület.

valódi Arpádkori család, czímeres nemes és igaz gróf: oda állott a sok orvos, patikárius, professor közé s mint valami tudós felolvasást tartott a mi mezőségünkéről — valóban ez nem lehet természetes dolog, Wass Samunak valami baja van, az efféle demokratikus föllépés gyanús, nem illik hozzánk, ő többé nem bírja teljes bizodalmunkat, mert az ilyen iránynak nem szokott jó vége lenni.... Gróf Wass Samú élete pályáján több diadalmat vívott ki, de állandó fényes sikert sem az anyagi téren, sem a dicsőség mezején nem mutathat fel s e szerint, úgy látszik, hogy annak a néhány főrangunak lett volna igaza, kik néhai tagtársunk életét egész végeig skeptikus gúnnyal kísérték. Nékünk azonban, kik embertársaink megítélésénél sem a sok századra visszamenő ősök érdemeit, sem csupán a sikert mértékül nem vehetjük, más szempontokból kell itélni, s ha még egyszer végig fogunk pillantani az előttünk lefolyt életpályán, meg fogunk győződni, hogy gróf Wass Samú, mint tántorithatatlan becsületességű, áldozatkész, igazi emberbecsülő, munkaszerető s egész életén át tevékeny ember, általában mindnyájunk előtt, de különösen amaz osztály előtt, melyből származott, követendő példányul szolgálhat. Szerencséjére a grófnak, oly nemes volt véralkata, s oly erősek meggyőződésai, hogy az efféle gunyolódó chauvinista nézetek, bárhonnan jöttek is, sem nyugalmát meg nem zavarták, sem életirányát meg nem változtatták. Természetes volt tehát, hogy ne maradjon ott a *mezőség* birtokosai közt elfeledve, hanem hogy csatlakozzék hazája legtevékenyebb s legnemesebb nagyra vágyástól hevített fiai közé.

Gróf Wass Samu 1814-ben jan. 13-án Kolozsvárt született, édes atyja volt gróf Wass Imre, édes anyja báró Jósika Rozália. Jó természetű, szelid s annyira komoly gyermek volt, hogy egy évvel idősebb testvérbátyja, Miklós, már kicsiny korukban öregnek hívta, mi ellen Samunak semmi kifogása sem volt. A két fiu gyermekkorát nagyatyjuk, az öreg gróf Wass Miklós házánál töltötte, ki Császáriban lakott Dobokavármegyében, hol tanulásukat is megkezdtették ugyan, de a czegei és császári híres tavak partjain s a környék szép erdői közt a halászat és vadászat nemes mesterségével is jókor megismertek. Miklós eleven, heves vérű, katonás természetű volt

már gyermek korában. Samú a tanulásban és szívjóságban volt kitűnő. A két urfinak volt egy közös kortársa és barátja a császárii molnárnak Obrezse nevű fia, ki velük volt minden csintalanságban. Tizenkét éves korukban történt, hogy egy alkalommal Miklós urfi Obrezse czimborával valami roskatag csónakon bevezett a nádasok közé a mélyebb vizekre, hogy a halfogó kosarakat egymás után megvizsgálgassák; náddal s szalmatekercekkal faldozott csónakjok azonban kilyukad, a víz kezd betódulni s a csónak sülyedni, volt aztán ijedtség és kiáltozás. Samú a partról egy hasonló rozsz lélekvesztőbe ült, bámulatos gyorsasággal a más kettőhöz evezett s előbb bátyját tette partra s aztán Obrezsát szabadította ki az ép elsülyedő csónakból, mit az idős emberek most, 50 év után is, lelkesülten beszélnek el az új nemzedéknek.

Amint az első gyermekkorának vége lett, Samut, ki tanulni nagyon szeretett, beadták a kolozsvári lyceumba. Nyolcz évig volt e jeles intézet tagja s minden évben a legkitűnőbb tanulók, az ugynevezett első eminensek közt foglalt helyet, tanuló társai közt nagyon népszerű volt s bámulatos könnyűséggel tanulta a nyelveket; már az iskolában a magyaron s oláhon kívül, jól tudott latinúl, francziául és németül; a természettudományok iránt is nagy rokonszenvet mutatott s ezeken kívül a testi ügyességekben tüntette ki magát, a szünidőket többnyire Császáriban s Czegében töltötte; 1832-ben pedig felhasználva s pár héttel meg is toldva a nyári szünidőt, elúta-zott az Al-Duna vidékére, hol a sokkal tüzesebb véralkatu testvérbátyja, Miklós, akkor huszár-hadnagy volt. Nehány hetet ott az ifjú tisztok társaságában s a vidék megismerésével töltvén, megtanult szerbül, s aztán utját folytatva, elment Triesztbe, Velenczébe, Milánoba, bejárta Felső-Olaszországot s Tirolon keresztül jött haza, folyékonyan beszélvén az olasz nyelvet, tanulságos útjegyzeteket irván, melyet barátai lemásoltak, s később, mint uti kalauzt használtak; és ez utjának nagy részét gyalog tette meg.

E század második negyedében az erdélyi főrangú ifjúság sok tekintetben ki kezdett emelkedni semmittevéséből s csupán gyönyört hajhászó léhaságaiból. A franczia háborúk megszűnése után 1814-től fogva 1830-ig egész Európát elfog-

lalta a kipihenés, nyugalomvágy és a semmittevés érzete s ezzel együtt az öröm és gyönyörűségek hajhászata, a puhaság és örökös tivornya, az idillismus, a pásztori kéjelgések, a mythologiai mesék utánzása, a szakadatlan bálozás, estélyek, éjszakázások, álarczos menetek, szánkázások, hajrá multságok, s ez európai divat teljes mértékben uralkodott Kolozsvárt és az egész erdélyi társaságban. Míg végre okosabb emberek észre kezdték venni, hogy ez életmódnak teljesen corrum-páló hatása van s nemcsak az erkölcsi és társaséleti viszonyokat teszi tönkre, de sőt a nemzet politikai értékét is megsemmisítéssel fenyegeti; igyekeztek tehát a főrangú ifjúságnak más irányt adni. Ez okos emberek közé tartozott gróf Kendeffi Ádám, b. Wesselényi Miklós, gr. Béli Ferencz, gr. Bethlen János (a vajdakamarási), gr. Mikes János s mások is, kik amaz időkben a legnépszerűbb emberek voltak ugyan, de azért az ifjúság javítását csak átmeneti uton kísérlették meg. Nem mondhatták ugyanis, hogy: fiúk, vége legyen a sok léhaságnak s tanuljatok, hogy mivel emberek lehessetek, tanuljatok, hogy a haza és a király jó szolgálatára alkalmasok legyetek, tanuljatok, hogy okszerűleg gazdálkodhassatok, tanuljatok, hogy jeles katonákká válhassatok, tanuljatok, hogy a művészetek és tudományok hazánkban felvirágozzanak; szóval, tanuljatok, tanuljatok! Mondom, az ország okosabbjai, az ifjúság népszerű vezetői 50 év előtt a világeért sem szólhattak volna így, mert vajmi kevés követőjük akadt volna. Tehát így szóltak: Jó társaságbeli gavallérnak karddal, tőrrel jól kell vívni, jól löni, jól úszni, kitartással gyalogolni, éhet, szomjat túrni, pompásan lovagolni, szóval testét megedzeni s minden férfiaságban kitűnni! Gondolták, hogy majd a puhaságból kivetkőzött testben a szellem is csak meg fog erősödni.... E jelszavak hatottak s egyszerre az egész Erdélyből egy vivő iskola lett.

És habár az öregebb marodiak, rosz dolgokat gyanítva, fejüket csóválták az újításokon, Kolozsvártt, Maros-Vasárhelytt, Enyeden, Udvarhelytt vívő mesterek támadtak, mindenki gyalogolni, lovagolni tanult¹⁾, mert hiszen talán mon-

¹⁾ Ide járult még 1830 után a Priznicz-féle gyógymód, sok hideg vizet inni, hideg vízben, sőt jég alatt is fürdeni, hideg zuhanyokat hasz-

danom sem kell, hogy a kisebb nemesség, a fiatalabb hivatalnoki osztály, a vagyonosabb polgárság s a főiskolák ifjúsága ott is, mint a világon mindenütt, minden jóban szokta utánózni az arisztokracziát.

Gróf Vass Samú ifjúsága e korszakba esett, s ő ép e testi ügyességekben meszsziire kitűnk kortársai felett. Egyike volt a legjobb úszóknak s a legjelesebb vívók közé sorozták, törrel úgy mint karddal; 18 éves korában a repülő fecskét, s őszszel a mezőn egyik lyukból a másikba szaladó egeret egyes golyóval ritkán hibázta el. Sőt egy lépéssel tovább ment, a testi ügyességeken kívül még tanult is, s nemcsak hogy az iskolában mindig a kitűnök közé tartozott, hanem azután is a természettudományokat szakszerűen tanulmányozta, s ezek mellett szorgalmasan olvasta a hazai és külföldi politikai és mezei gazdasági műveket is. Iskoláit 1833-ban bevégezvén, előbb az erdélyi főkormányzékhez s később a marosvásárhelyi kir. táblához ment mint joggyakornok, az akkori nyelven cancellista, hogy a hazai közigazgatással és törvénykezéssel is megismerkedjék, s hogy később a közszolgálati pályára léphessen. Nemsokára azonban nevezetes lépésre határozta magát, mert megházasodott, 1834. november 6-kán nőül vevén gyulafehérvári Eperjessy Rozáliát, az erdélyi szép leányok egyik legszebbikét, s a mint 45 évi boldog családi élet bebizonyította, egyik legderekbibikát.

Az alkalom csábit, de az idő tiltakozik, hogy e helyen Erdélynek 1834—35-ik évi politikai viszonyaival bővebben foglalkozzam, annyi bizonyos, hogy az országgyűlés erőszakkal feloszlattatván, a hazafiak a közszolgálatból, különösen a kormánytól függő hivataloktól visszavonultak, s gróf Wass Samú is 1835-ben odahagyván a kir. táblát, ifjú nejével falusi birtokára, előbb Egregyre s aztán az ősi Czegébe vonult. E birtokokban a mezei gazdaságot nagy szorgalommal és értelem-

---

nálni, hajadon fővel sebesen járkálni, a testet mozgatni, a karokkal hadonázni általános divat volt, s ha valaki a 30-as évek reggeli óráiban a kolozsvári sétatéren, a marosvásárhelyi Teleki-kertben stb. végignézte a prizniczistákat, testedző gyakorlatok közt, valami tornacsarnokban képzelhette magát. Igy volt az akkor az ország- s Európa más városaiban is.

mel vezette, — írja testvér bátyja gróf Wass Miklós — a földmívelést nagykiterjedésű marha- és juhtenyésztéssel s szeszfőzéssel kötötte össze, s ezek által gazdasági fáradoalmait kielégítő siker koronázta.

Később a vármegyei életben is részt vett, s 1839-ben Dobokavármegye derékszék birái közé választatott, s két évvel később 1841-ben a vármegye nemessége közfelkiáltás útján az egyik főbirói¹⁾ állással tisztelte meg, mely elég terhes hivatalát egész 1848-ig köztiszteletben és szeretetben viselte. Ez idő alatt kétszer tett hosszabb utazást Európa nyugati országaiba, bátyja Miklós és neje társaságában.

Az 1848-ik év kezdetén kifejlődött válságos időkben a vármegye akkori főispánja — maksai Máriaffi Antal — vissza lépven, a vármegye kormányzata is, mint idősebb főbiróra, gróf Wass Samura szállott. Ugyanazon év juniussában — a szóval kimondott unio után, a pesti országgyűlésre Erdély is meghivatván, Dobokavármegye egyik kerülete ismét közfelkiáltással gróf Wass Samut választotta képviselőjévé s ez emlékezetes országgyűlésnek egyik legszorgalmatosabb tagja volt a következő 1849-ik év február haváig.

Ez időtájban megnehezült volt hazánk felett az idők viharos járása, egy orosz hadtest Erdély keleti részébe, habár rövid időre, már be is tolakodott volt, pár hét óta a kormány minden külsőszággal való érintkezéstől el volt zárva, okvetlen szükségessé vált tehát néhány titkos ügynök kiküldése. Igy különösen kelet felé a kijuthatás nagyon szükségesnek tartott. A kormányzónak tehát egy teljesen megbízható egyénre volt szüksége, ki a francia mellett az oláh nyelvet is tökéletesen birja. A figyelem gróf Wass Samú felé fordult s ő, mint jegyzeteiből látszik, nehéz szívvel ugyan, de végre is elvállalta a terhes feladatot, s nejét, kiskorú gyermekeit, s koborló oláhcsapatoktól²⁾ elpusztított jószágait visszahagyva, február vége felé, utasításait a kormányzótól átvevén, elindult Debreczenből, amaz egyenes meghagyással, hogy pótutasításait Kolozs-

¹⁾ Főbiró az erdélyi vármegyékben annyi volt, mint — alispán, másodalispán.

²⁾ A saját falubeli és szomszéd falusi oláhok nem bántották a gróf jószágait.

vártt Csányi László erdélyi kormánybiztostól veendi. Ama napokban érkezett Kolozsvárra, midőn Bem tábornok sikeres működésének hírével volt saturálva egész Erdély, mely örvendetes hírek következtében úgy hívé a kormánybiztos, hogy Magyarország küldöttjének már nem szükség bujkálva hatolni át az oroszok által megszállott Moldován vagy Oláhországon s utasította gr. Wass Samut, hogy parlamentair által szólítsa fel az illető tartomány kormányát, szabad átkelhetésének megadására. E hivatalos felszólítás eredménytelen volt, sőt sokkal nehezebbé tette az átutazást. Midőn ugyanis a gróf álutakon s álöltözetben Lázár Alajos bátorszivű s áldozatkész magyar hazafi segítségével s közbenjárásával a moldvai határt átlépte, csakhamar amaz aggasztó hirt vette, hogy az orosz katonai kormány nagy díjösszeget tűzött ki fejére. Bujkálva, menekülve, személy azonosságának megállapíthatása végett kétszer is letartóztatva, s végre is *megszökve*, Jászvárosban a francia consulnál rejtőzött el, kinek valóban nemcsak humanus, de lovagias készsége által szerencsésen Konstantinápolyba juthatott.

Itt már bátorságban képzelvén magát, utasításai értelmében, úgy a fényes porta minisztereivel, mint az angol és francia követekkel nyíltan érintkezésbe lépett. Nehány nap múlva egy orosz hadi gőzös érkezett Konstantinápolyba egy orosz főtábornokkal, s egy reggel, midőn gróf Wass Ali pasához, az akkori külügyminiszterhez ment, nem csekély meglepetéssel hallá, magától a pasától, hogy Grabbé az ujonnan érkezett orosz tábornok egyebek közt ötöt is, mint megszökött orosz foglyot, kikérte: »azonban — tevé hozzá — megnyugtatólag, ne tartson semmitől a gróf, mert kiadni nem fogjuk.» A gróf azonban nem nyugodva meg a derék Ali pasa biztatásán, azonnal a francia követhöz (General Aussie) ment. Ez már tudta a dolgot, s így szólt: »Uram, hogy a török kormány önt nyilván kiadni nem fogja, abban teljesen meg lehet nyugodva, s e tekintetben én és az angol követ is támogatnók a török kormányt; de az orosz kormánynak hosszú a keze, s önt minden nesz és zaj nélkül elfogatja, valami hajóra viteti, s aztán többé senki sem törődik önnel, tanácsolom tehát önnek, rögtön távozzék innen bármely irányba, de ne szárazon, hanem

tengeren.« S részletes tervet ajánlva, gróf Wass még azon este egy hajóra menekült, mely Szíriába vitte, onnan Egyiptomba s végre Athenébe ment, hol a pyreusban az épen kijelölt francia postahajóra szállott, melylyel elébb Máltába, onnan Szicíliába ment, hol Trapanit és Palermot s az után Nápolyt és Corsicát érintve, végre Marseillesben teljes biztonságban megpihenhetett.

Párizsban találkozott gróf Teleki Lászlóval s Londonban Pulszky Ferenczel, kiktől további utasításait nyerte. Küldetésének főczélja volt, hogy: *a magyar hadsereg bármi úton minél több, s minél jobb fegyvereket kapjon*, valamint hogy: *Fiume körül s a dalmát partokon egy kis tengeri erő is nagyon jól fogna*. Ezek voltak a kormányzó legbizalmasabb saját szavai.

Párisról nincs említés a jegyzetekben; Pulszkyról azonban fel van jegyezve, hogy a legpontosabb utasításokat és a *legcélszerűbb* tanácsokat adta. Ezek szerint kellett a grófnak Amerikába utaznia, s oda érve, a Londonban nyert pontos utasítások és ajánlatoknál fogva, rövid idő alatt nagymennyiségű szuronyos fegyvert szerzett be, a hazaszállításra hajót bérelt s a fegyvertömeget Európába indította, a beszállításra tervet készített, egyszersmind egy futárt is küldvén a magyar kormányhoz. S ezzel áttért utasítása másik részére: *a tengeri haderő beszerzésére*.

Ez már sokkal nehezebb volt, mert ide ahhoz értő emberekre is volt szükség. Londonban nyert ajánló levél útján egy rendkívüli tengerészszel ismerkedett meg, ez ember ugyanis a texasi szabadságháborúban, mint tengernagy szerepelt s Gavelston-nál a sokkal nagyobb számú s erejű mexicói hajóhadat teljesen megsemmisítette. E merész katona vállalkozott a tengeri hadi erő vezérletére.

Ez alakítandó hajóraj a nyugot-indiai kisebb szigetek közt lévén összetoborzandó és az Amazon és Orinocco kiömlésének néptelen partjain összeállítandó, gróf Wass az admirál s két más tengerész társaságában utját New-Yorkból az egyenlítő felé irányozta. Minden igen jó lendületet vett, azonban az Amazon torkolatánál eső Parna braziliai városban »az

egyik érdekelt szörnyű vigyázatlansága következtében¹⁾ nem csak hogy a jól indult kezdet meghiusult, hanem maga gróf Wass nagy veszélybe jutott, melyből csak gyors szökés által menekülhetett, még pedig minden podgyásza hátrahagyásával.

A szökés csak a folyón felfelé volt lehető, de egyszerűsmind a legbiztosabb is, mert Parna városon felül nemez-faerdőket tenyésztő sziget-labirinthussal van borítva az óriási folyam. Fáradalmas utazás után az Amazonon és Rio-Negron fel s a Rio-Negrot az Orinoccoval összekötő természetes csatornán át az Orinocco folyóba, ezen le a Rio-Calabozo beömléséig, ez utóbbin ismét felfelé, éhezve és rongyosan, Calabozo városába ért, innen Caracáson át La Guaira tengeri kikötőbe jutott. Innen pedig vissza az Egyesült-Államokba indult, s itt elindulása perczében egy Európából érkező hajó utasaitól hallá első hírét a magyar szabadságharcz szomorú végének.

Az 1849-ik év november 25-én már ismét New-Yorkban volt gróf Wass, s bár maga is földönfutó számüzött, mindent elkövetett a Magyarországból érkező menekültek sorsának enyhítésére, s már ekkorra annyira elsajátította az angol nyelvet, hogy az érkező magyarok és amerikaiak közt tolmácsul szolgált. »Wass Samú örökös érdeme — írja nékem amaz időből egy szemtanú — hogy az amerikai, különösen a newyorki nép, jogos ügyünk és hazánk hősiesség védelme iránt különben is élénk érdeklődését meleg rokonszenvvé s áldozatkészséggé állandósította a vagyontalan s eleintén keresetképtelen emigránsok érdekében.«

A mint a világozi katasztrófának hirtelen híre elterjedt s a menekültek kezdtek jöddögélni, a newyorki polgármester Woodhull Jakab lelkes társaival,²⁾ a város legelőkelőbb polgáraival, segélyezési kört alakított a téli időben megérkezendő menekültek javára. E körnek éltető szelleme gróf Wass Samu volt, az ő lankadatlan fáradozásainak köszönhető, hogy e társulat egy háromemeletes házat bebutorozott s abba helyezte a Hamburgból egyszerre érkező 60—70 komáromi menekültet, tava-

¹⁾ A gróf jegyzésének saját szavai, melyekről világosabban nekem se beszélt soha.

²⁾ William Harrermayer, Simon Draper, Henri Haight, John Van-Shaik, Robert B. Coleman, James Griffin stb.

szig mindennel ellátta s akkor kinek-kinek képességéhez mért foglalatosságról gondoskodott. Gróf Wass volt közbenjáró, szószóló, tolmács minden egyesnek az ügyében, s ő beszélt a nyilvános fogadásoknál. »Kellemes uri modorával, megnyerő rokonszenves természetével az idegeneket is megnyerte ügyünknek, tiszteletet és becsülést szerzett a magyar névnek, melyet büszkeséggel mondhatom, meg is igyekeztünk tartani mind végig.« Így ír a szemtanu az 1850-ik év elejéről, s ugyancsak így ír Xantus 1857-ből, mikor ugyanis San-Franciscoban gróf Wassék gyártelepét meglátogatta, így kiáltott fel: »Senki a magyar névnek több becsületet nem szerzett Amerikában, mint gróf Wass és társai!«

New-Yorkban ekkor ismerkedett meg gróf Wass Samu Fornét Kornéllal, s ott fejlődött ki köztük ama hű barátság, melyben Molitor Gusztáv is osztozott, s mely nehéz időkön át, közel 30 évi próbát állott ki, s csak a gróf halálával végződött.

De bármily kellemesen töltötték is a telet New-York és Washington legelőkelőbb köreiben, tavaszon mindnyájoknak kenyérkereset után kellett látniok. Az időtöltések mellett gróf Wass a délelőtti órák nagy részét a Stillmann-féle hajógyár műtermeiben töltötte s a hajóépítés mesterségét tanulmányozta, hajóépítő munkás vagy tengerész akart lenni. E tervét azonban nem valósíthatta, mert a tengeri kórság az első két évben még a kisebb kirándulásoknál is gyötörte, s e miatt le is mondott róla; másfelől az akkor fellépett Californiai-láz ötet és társait is elfogván, ama nyugati tájak felé irányozták pályájukat.

Fornét Kornélnak meglévén utiköltsége, már 1850. év márczius 25-én két bányamérnökkel elutazott San-Franciscoba, s ott különféle mérnöki teendőket végzett, s működését meglehetősen siker koronázta.

A tengerészeti tervről való lemondása után, gróf Wass Hárlemben — New-York mellett — érczészetet tanult, s július hóban ő is elindulván, szeptember hóban szintén San-Franciscoba érkezett. Hol azonban Fornétot nem találta s akkor maga sem boldogulhatott, mert megérkezése után néhány nappal az ifjú város óriási tűzvész martaléka lett, hol Wassnak még iratai is oda vesztek. Nem volt tehát más módja,

mint hogy az idegen munkásokkal ő is a bányákba menjen, hová a várostól mintegy 300 angol mértföldnyire el is ment gyalog, habár az éghajlat megszokásáig sokszor betegeskedett, és épen e miatt, bár kereste, ásta is az aranyat, nem prosperált, s majd semmit sem takaríthatott meg, mígnem a következő márcziusban Fornéttal — ki véletlenül ép e Mariposas nevű hegységben mérnöki munkálatot vállalt, s szintén ide érkezett — csakugyan találkozott. »Kompániába állottunk tehát — írja hozzám intézett levelében a derék Fornét — az elvállalt mérnöki munkára, s valóságos kaliforniai médra neki mentünk, ketten minden más segítség nélkül, én dolgoztam a triposnál, Wass húzta a lánczot s kitzúzte a jelzőket.

Lakásunk egy sátoros útszéli korcsmában — ugynevezett norvég sátorban (norwegian tente) — volt; hol reggel napról-napra pompás étvágygyal ettük a sült sonkát, kétszersültet, s ittunk hozzá fekete kávé (a tejnek itczéje a tájon $\frac{1}{4}$ unczija volt); ebédre pedig vittünk magunkkal egy pléhedény »fayolest«, azaz: vízben főtt babot; minden vasárnap nagymosást tartottunk, azaz lementünk a patakhoz, lehúztuk testünkről egyetlen vörös flanel ingünket, szépen kimostuk, kiterítettük s míg megszáradt, egy bokor alatt pipázva philoszófhálgattunk az élet gyönyörűségei felett.

Wass Samut ezen fáradságok és nélkülözések között sohasem hagyta el jó kedélye, bár távollevő családjáról mindennap szeretettel emlékezett, s ha a vágy és bú néha reá is nehezedett, azzal vigasztalta magát, hogy: »hogy mily édes lesz egykor a visszaemlékezés e válságos időkre.« Nyolcz hetet töltöttünk így együtt és mondhatom, hogy midőn néha-néha az aggodalom és csüggedés jövőm felett engem is elfogott, mindannyiszor erős támaszt találtam az ő férfias lelkületében. Egy szóval, gróf Wass Samu köztünk eszményképe volt a törhetetlen lelki erőnek, melyet semmi külső befolyás meg nem ingathatott.«

E tiz hóig tartott nehéz feladat után, visszatérvén San-Franciscoba, jobbra fordultak a számüzöttek napjai. Maga Wass Samu közel egy évet töltött a bányák vidékén, mely idő alatt volt közbányász, napszámos, gépész, segéd- és bányames-ter, lánczhordó stb. s mégis ép oly szegényen került a városba,

mint előbb, de edzettebb testtel, mert az egész évet, mondhatni, szabad ég alatt töltötte, mióta pedig másfél év előtt New-Yorkot elhagyta, ágyban nem pihent.

A városban Fornét Kornél mérnöki irodát nyitott s Wass Samú mellette segédkezett. Nem sokára megérkezett Molitor Gusztáv is, ki Londonban szintén érczészetet tanult, s e három férfi egyesülvén, ércztisztító gyárt alapítottak, melynek czime volt: »*Assaying, melting, and refining office*» »*Wass, Molitor et Comp.*» A companista természetesen Fornét, de az ő nevét nem akarták kitenni, hogy a mérnöki irodát is még egy ideig fenntarthassa.

»Gróf Wass bizalmat keltő fellépésének, fáradhatatlan tevékenységének, s más részről a szolid kezelésnek volt tulajdonítható — írja Fornét — hogy az üzlet mindjárt a megnyitás első napjaiban akkora kiterjedést nyert, hogy a mérnöki irodát felhagyva, minden erőnket az arany-tisztítási üzletnek kelle szentelnünk.

A munka úgy volt beosztva, hogy gróf Wass végezte a vegyészeti, próbálási munkát; Molitor az olvasztást és rudakba való öntést; Fornét az üzlet könyvvezetési és számtani részét. A kereskedők és bankárok százezerekre menő nyersaranyukat kiolvasztás és értékjelölés végett, minden anyagi biztosíték nélkül adták át a cégnek, s nemcsak, hanem később a gróf jellemzilárdságának s a benne helyezett bizalomnak volt következménye, hogy a san-franciscoi bankártestület megbizta a céget, hogy 5, 10, 20 s később 50 dolláros aranyokat veressen. Az üzlet kitűnő hírnévben állott, szépen is jövedelmezett. 1855. végéig a gyárban 3 és fél millió dollár értékű arany olvasztatott és adatott ki rudakban és téglákban a cég jegyével bélyegezve, s mintegy 2 és fél millió dollár értékű aranypénz veretett, melyekből egy-egy példány, a gróf ajándékából, a m. nemzeti muzeum kincstárában is látható.

E szép vállalatnak azonban nem lett méltó anyagi eredménye.

Az ötvenes évek végével teljesen megszűnt a nélkül, hogy a három tulajdonos valami tekintélyes vagyont szerzett volna, minek főokát abban látom, hogy a három úr közül egyik sem volt nagyszabású üzletember; de nem is lehetett,

mért gondolata, szíve mindeniknek a »négy folyó« partján csatangolt; soha se lettek kaliforniai letelepülőkké, mindig magyar száműzöttek maradtak, legföllebb ideiglenes aranykereső munkások voltak, s a mint egy pár ezer dollár a zsebökben volt, már a hazamenetelen járt az eszköz. Aztán a második rendbeli társak megválasztásában gróf Wass — a mint életében és csaknem egész haláláig oly sokszor tevő — a megfoghatatlan optimismus vak bizalmával viseltetett oly emberek irányában, a kik e becsületes bizalomra a legkevésbé sem voltak érdemesek.

Legelőször Fornét hagyta oda Kaliforniát, t. i. már 1852-ben, mint a társaság ügynöke, de többé vissza nem tért. 1853—54-ben gróf Wass járt itthon Európában s 1856-ban Molitor költözött Londonba. E megválásoknak, közbeeső utazásoknak eredménye az üzlet lehanyaglása volt, ide járultak más okok is, elég az hozzá, a szerzett vagyon, hitel leolvadt, elpárologt s végre gróf Wass is kifáradva, elkedvetlenedve és elbetegesedve 1858-ban végkép hazaköltözött Európába s illetőleg szülőföldjére Magyarországra.

Hogy hazájába s családjá körébe véglegesen hazaköltözött, egészsége — legalább látszólagosan — teljesen visszatért s ismét a régi tevékenységgel kezdte folytatni életét.

1861-ben a felsőházban foglalta el helyét, hol Fiume érdekében tartott figyelemre méltó, nagy beszédet. A hirlapirodalom terén is szorgalmas munkásságot fejtett ki, különösen a Pompéri által jelesen szerkesztett »Magyarország« és később a »Pesti Napló« hasábjain, többnyire nemzetgazdasági, iparügyi, vasúti stb. — ritkábban természettudományi kérdésekben szólalt fel.

1861. decz. 26-án e t. akadémia választotta tagjává s székét a passát szelekről tartott értekezésével foglalta el. Általában a 60-as években élénk részt vett a fővárosi társaséletben; gróf Lónyai Menyhért, mint legjobb barátja és báró Eötvös társaságában fordult meg legtöbbször, és azután saját szavai szerint legjobban találta magát b. Eötvös Dénes estélyein, hol minden hétfőn egy kis társaság gyült össze, megvitatni a napi eseményeket, eszméket cserélni vagy alkalom és kedv szerint elbeszélgetni az est óráit. A társaságot nem szük-

ség jellemezni, elég csak neveiket felemlítenem, hogy irányára s értékére következtetni lehessen. A házi gazda, mint mondtam, báró Eötvös Dénes volt s vendégei ezek: »Pauler Tivadar, Szalay László, gróf Lónyai Menyhért, gróf Serényi László, gróf Desseffy Marczel, báró Kemény Zsigmond, Trefort Ágoston, báró Eötvös József, gróf Wass Samu, Rosti Pál, Lukács Móricz. ¹⁾ Talán mondanom sem kell, hogy e kis társaságnak éltető szelleme báró Eötvös József volt mint legélénkebb kedélyű, s mint olyan, ki legalkalmasabb volt mindenikhez közel férni s egymáshoz mindeniket közeljuttatni. E társaságnak ma már csak fele él, lassanként elfogytak, mint a herczeg Esterházy zenekara; az élöket is más viszonyok közé sodorta az élet folyama, utolsó estélyen csak ketten voltak jelen Eötvös Dénes és Pauler Tivadar. Első veszteségük Szalay László s utolsó halottjuk gróf Wass Samú volt, ki oly jól mulatott köztük; de ez érdekes régi kör, melynek tagjaiból négy miniszter vált ki, s kettő most is az, ma már többé nem áll fenn.

Szándéka volt gróf Wassnak, hogy utazásainak leírását s külföldi tapasztalásait terjedelmes műben adja a magyar olvasó közönség elé, s munkáját meg is kezdte, kiadván Ráth Mór két kötetet, ily czim alatt: »*Kilencz év egy számüzött életéből*« 1862. de e két kötetnél több nem is jelent meg.

Nem vagyunk tengerparti állam, s az utazási irodalom soha sem volt valami nagy kedvence a magyar olvasó közönségnek s a boldog illusiókban élő Farkas Sándortól, a sivár kedélyű, de jeles író Kecskeméty Aurélig mindenik más-más ok miatt olvastatott vagy mellőztetett, mint tulajdonkép az utleírás miatt. Ez uttal inkább csak az Amerikában járókról emlékezve, három főosztályba sorozhatók ez utazók; egyikbe tartoznak az optimisták, a boldoghívők, az ideálisták, mint *Farkas Sándor, Haraszty, Vállas* egész *Nendvich Károlyig*, — a másikba tartoznak az egyszerű turisták, kik csak a felületet írják le, azaz, a mit látnak, a mi velök történt, mint *gróf Andrassy, Rosty, Geöcze, Xantus, gróf Wass Samu* (gyakran ezek a legmulatságosabbak) és végre a kétkedők, bírálók, mint pl. gróf Széchenyi Béla és Kecskeméti Aurél.

¹⁾ E névsort Lukács Móricz t. barátom volt szives velem közleni.

Farkas Sándor, az 1830 és 31-ik évet, gróf Béli Ferencz s részben báró Wesselényi Miklós és Balog társaságában külföldön töltötte s ebből 6 hónapot 1831. július 27-től fogva december 14-ig Amerikában; haza térvén, munkáját 1833-ban kiadta Kolozsvárrt, mely 1835-ben második kiadást ért s a magyar olvasó közönségre nagy hatással volt. A Széchenyi és Wesselényi Miklós fellépése és munkái következtében a lég Erdélyben is reformeszmékkal volt telve. A régi viszonyok rozsdás lánczait még az igazi táblabíró is kezdte már unalmasoknak és nehezeknek találni; mindenki érezte, hogy az elavult társaséleti és politikai formák helyett ujakra van szükség, csupán a mikéntről volt a kérdés. Ezt kereste minden párt és minden elme, s alig lehet természetesebbet gondolni, mint, hogy nálunk is találkozzanak politikusok, társadalmi reformerek, bölcsészek, kik Észak-Amerika felé fordítsák figyelmüket, honnan annyi szép dolgot irnak az utazók. Ahány magyar utazási munka megjelent, több-kevesebb eltéréssel mind így kezdődik: »Gyermekkorom szebb álmái közé tartozott valaha Észak-Amerikát láthatni. Ama dicső hazában lebegett előmbe homályos képekben mind az a szép és tökéletes, mi földi létünk s gyarlóságunk mellett elérhető lehet!«

Aztán e lelkesült fiatal utazók, a mit kerestek, mindent meg is találtak. — Farkas Sándor így tette fel a kérdést: »Vajjon ama szép országban a szabadság, az elnyomott emberiség és jussok menedékhelyét valóban megtalálom-e? És vajjon ennek önmaga által hozott törvényei s intézetei teszik-e boldoggá az embert? Vagy azok a boldogabbak, kik az önkény parancsolatai hív teljesítésének dicsőségében találják boldogságukat?«

»Valjon az ember és az emberi társaságok *képesek-e* vagy nem, hogy önmegfontolásuk és szabadválasztásuk által jó és népet boldogító kormányzást alapítsanak, — vagy az emberek rendeltetése tovább is és örökre az, hogy politikai helyzetére nézve ezután is csak a vak történet, az erőszak és, önkénytől függjön?« ....

A kérdések felállításából látszik, hogy Farkas Sándor feltalálta, amit keresett, az egyszerű, szabad, boldog embereket

a tiszta demokracziát; s mikor a vámrendszeret, a határvámi rendőrségeket, a szabadsajtót, a szabadszólás, gyülekezés, vallás-gyakorlat, népnevelés-ügyi viszonyokat a miéinkkel összehasonlította, elbúsult s elszomorodva gondolt hazánkra és mindezt szépen leírva, ép azt a leverő s aztán ép azt a buzditó, mondhatnám lázító hatást tette olvasóira is. Műve nagy befolyást gyakorolt az 1834—35-ik évi erdélyi közvéleményre s Észak-Amerika példája minden szónoklatból, minden vezérczikkből a Farkas Sándor hangszerelése szerint zengett füleinkbe. Ily nyomon haladtak a többi utazók is, pl. *Haraszty*, ki oly sokszor fellelkesül s aztán megvetéssel s szánalommal beszél az európai népekről, *Nendvich*, ki legelőbb is a Rajna vidéket leszólva, dicséri a Hudsonot, hogy partjait nem éktelenítik az őskor romjai, melyek csak a feudális kor barbarismusára emlékeztetnek, előtte is csupa boldogság az egész Amerika, s ám-bár darabos magyarsággal, de néha humorral is írott könyve ifjak számára sok érdekes részletet tartalmaz, így *Vállas* stb. ezek mind Amerika példájával élesztgették a magyar közönyösséget, vagy aluszékonyságot.¹⁾ Ez írók kivétel nélkül idealisták voltak vagy azok akartak lenni, s a világ minden nemes örömét, minden boldogságát megtalálták amaz ó-szövetségi ártatlansággal s tiszta keresztyén puritanizmussal bevont bibliai, akarom mondani amerikai képekben, melyeket látni véltek és leírtak, de a melyek a valóságban ugy és akként soha sem léteztek.

Ma, ötven évvel Farkas Sándor utazása után más időket élünk, ma már a kritikai lámpák és bonczkések is ott vannak az utazó eszközök közt; ma már a fiatal ujságírók is hallották hírét Tocqueville-nek s nálunk is állott elő egy pár reálisabb irányu leíró, mint *Rosty*, ki minden magasabb igények nélkül igen jól írja le Cuba szigetét és Mexicot, minden lapon rá lehet ismerni Rosti-ra, egy kis zene, egy kis növénytan, egy kis csillagászat, kertmivelés majd minden lapon emlékeztet néhai tagtársunkra; Mexico ünnepeinek leírása pedig legszebb irodalmi termékeink közé tartozik. *Xantus* már a tudományosság

¹⁾ Szemere Bertalan, Tóth Lőrincz s a par excellence francia Irinyi József s mások pedig a szárazföldi európai országok példájával.

igényével áll elő és felette sok új adatot tartalmaznak művei, munkáinak sajátos színezete van, ő maga a központ mindenütt, úgy utazik, mint valami csapatvezér, valami főnök vagy európai oligarcha, ő érte s ő általa történik minden, s néhol már a történeteknél veszszük észre, hogy ez a nagy közönségnek tetszeni fog; egyébaránt Xantus utjainak nagy hasznát vette a tudomány mind Amerikában mind Európában, s hasznát vette nemzeti muzeumunk is. Legyen itt említve a czinikus Kecskeméthy Aurél is, ki aztán a tulsó szélsőségbe menvén át, így ír: »A fiatal kedélyek és felületes politikusok Amerikája eltűnt. A szabadság, a rend, a politikai jogok és kötelesek eszményi állama, hol a legnehezebb alkotmányos és társadalmi problémák mintaszerűleg megoldattak stb. stb. mind mind csak illúzió!« Farkas Sándor elcsodálkozik, hogy egy amerikai tábornok lakása, kertje nagy urias, kényelmes, sőt fényűző és a köztársasági szellemmel össze nem egyeztethető, — Kecskeméthy pedig hirdeti, hogy a társaséleti finomság Amerikában ismeretlen, hogy képző és szóló művészetekben buták, s hogy az özszesz politikai hatalom csak a gazdagok és merészek kezében van. Az *ideális* írók minden ponton megtalálták, a mit kerestek, a *realis* írók igyekeztek leírni a mit láttak, a *cinicus* írók a pusztta szemmel látható dolgokat is el szokták tagadni. (A csupán mulatságból utazókra, mint gróf Forrai Iván, Geöcze István, gróf Andrássy Manó, gróf Forgách és mások ezuttal ki nem terjeszkedhetem, hanem lássuk a »*Kilencz év történetét*«.)

Gróf Wass nem táplált s nem is hozott illúziókat az amerikai élet felől, a mi utazási munkáját illeti, szerzőnek többszörös mentegetőzése daczára, tudományos mű akar lenni s mint ilyen, minden korban érdekes marad, mert a csillagászat, a tudományos tengerészet és a légtüneménytan legjobb íróit használta fel és nevezte meg kútforrásul.

Csekélyebb a műnek formai tökélye, meglátszik, hogy szerzője sietve írta s a könyvirás és műalkotás nem volt mestersége. Félreértette Horatiust s művének I. részét az *utile* helyett hosszadalmas s nehézkes tudományos értekezésekkel, s *ducile* helyett a legtávolabbi szélsőségekben, alig élvezhető tréfákkal árasztotta el. Stylja is a könyv első részében gyalu-

latlan s csak a mint terjedelmes munkájában mind előbbre halad, venni észre irmodora javulását.

Általában véve útleiróinknak sok közös vonása van; elindulásakor a végső partokról csaknem mindenik bucsut zeng a szülőföldnek:

Szülőföldem szép határa

Meglátlak-e még valaha? pár szóval még Kecskeméti is, habár nem sok a köszönet benne. Xantus ugy szólva proclamatio alakjában teszi, gróf Wass pedig bölcsészetileg kezdi tárgyalni a »natale solum« eszméjét (27 l.); legsikerültebbnek találtam gróf Andrássy Manó kevés szavát, ki, midőn utitársai bucsuzását írja le, utána teszi: »arczomat elfordítottam, hogy saját felindulásomat elrejtsem.« Aztán több kevesebb emphasissal mindenik elbeszéli Fulton első gőzhajózása történetét s Farkas Sándortól kezdve kivétel nélkül mindeniknél megvan az a felette kellemetlen nyelvészeti hiba, hogy a szám- és gyűjtőnevek után (tiz, húsz, száz, ezer, minden, több, sok, néhány, akárhány stb.) mindannyiszor többes számot használnak, mintha tán azzal is nagyobbat akarnának mondani; gyakori további majd mindeniknél a kettős ragozás vétke: házbanni, földröli, vizáltali, s több ily idegbántó kifejezések.¹⁾

Gróf Wass e művét, sok évi külföldön tartózkodás után térve haza, csakhamar írni kezdte, mikor még nem volt ideje, hogy a magyar nyelven való írási képességét teljesen visszanyerje, mindazáltal az I. résznek is van egy pár kiemelkedő részlete, így például a liverpooli kikötő leírása, habár sokan megkísérelték, legjobban neki sikerült. Munkája későbbi részében pedig a nyugatindiai szigetek és városok gyönyörű leírása valódi költői tollat árul el; Szt. Domingo, Port-au-Prince, Barbados, Sta-Cruz, St.-Tomás leírásai oly szépek s oly megragadók, melyeket a legkényesebb olvasó is gyönyörrel olvashat. Hogy pedig írónak, kilenczévig lévén amerikai lakos, volt módja beható alapos tanulmányokat tenni, bizo-

¹⁾ Még Kecskeméti is írja: négy oszlopoi (82 l.), nyolcz iskolái (88 l.). Egy másik, mely kissé barbár magyarsággal van írva, még új szókat is használ: csundáros = bizzar; irombály = mozaik, s több ily szörnyetegek!

nyitja egy nagyobb szabásu értekezése, mely a II. kötet XV. fejezetét foglalja el, s mely a felszabadult rabszolgák társadalmi állásáról s az ezzel szorosán összefüggő kérdésekről egyike a legjobb munkáknak, melyek valaha e tárgyról irattak.

Látszik a mű vége felé, hogy író ismét a magyar társadalomban él, hogy sokat ír, cikkeket, beszédeket, emlékiratokat s más apróbb irodalmi termékeket. Mindezek mellett művének csak középszerű hatása volt, olvasták a jóbarátok, jóismerősök, rokonok, de a nagy közönség az első részt igen nehézkesnek, igen tudományosnak találta, s a második részt meg se kísérelte olvasni — holott ez a közvetlenség zamatját magán hordó szép leírásai által, bőven jutalmazza a fáradságot. Általában, mint említém, a magyar közönség csak kivételesen kedveli az utleírásokat (pl. Vámbéryt) s nyilvános nagy könyvtáraink közönsége az elősorolt utazási leírások közül *Xantus* és *Rosty* munkáját látszik leginkább olvasni. Érdekes tanulmányra szolgálhatna alapul amaz ok kikutatása, a miért a közönség leginkább e két író kedveli? De ez talán meszsze is vinne, felveszem *hát az elejtett* fonalat s beszédem végéhez sietek.

A mint 1865-ben a Schmerling-korszak véget ért, s az országttest ütere hatalmasan lüktetni kezdének, gróf Wass Samu is mintegy megifjodva, öszszes tevékenységének teljes hatalmával a működés terére lép. Résztvett a földhitelintézet megalapításánál, s aztán ott látjuk nevét minden jó nevü vállalatnál; 1866-ban ép az a kerület küldi a képviselőházba, mely 1848-ban először választotta meg, s e kerület képviselője maradt egész 1875-ig. Néha a házban is felszólalt, ha volt mondani valója, de sokszor a lapokban tette közzé gondolatait, melyeket világosan tudott előadni, s különösen választóihoz intézett jelentései e nemben a legjobbak közé tartoznak; hazajövetelétől egész a fusióig feltétlen hive volt a Deák-pártnak. De munkásságának legjobb részét az iparvállalatok előmozdítására szentelte. Sok társulat választmányának volt tagja, de különösen két intézet volt, melyért éjjelét nappalát áldozta s melyekre sokat is tartott; egyik az *ujpesti hajógyár*, s a másik az *első magyar gőzhajózási társulat*. Mindkettőnek alapítói s vezérei közé tartozott, s mikor mindkettő megbukott, csaknem életkedvét vesztette el velök a fáradhatatlan nemes gróf.

Alapos meggyőződése szerint a legvisszásabb s csaknem megfoghatatlan állapotnak tartotta, hogy Passautól kezdve Galaczig a nagy Dunán egyetlen társulat monopolizálja a hajóépítést és a gőzhajózást, s hitte, hogy a magyar embernek legszembeszökőbb, legvitálisabb érdekei parancsolják, hogy a Dunán saját hajógyára és saját gőzhajói legyenek. Sokan gondolkoztak akkor így az országban s így gondolkozott a Duna partján minden város s minden birtokos ember. Az egyszer kimondott szó villámsebességgel hódított s az illető társulatok szokatlan gyorsasággal alakultak meg; meg is kezdte működését mind a két intézet, részvényei jó áron keltek, virágzásnak indult, a verseny jótékony hatását a nagy közönség is érezte már s még is mind a két társulat megbukott, ugyyszólván nyomtalanul elveszett s miért: *nem volt elegendő szakértelem, nem volt elegendő munkás kéz s nem volt elegendő becsületesség!* Oly három hiány, melyek az önérdek parancsolta legszükségesebb, leghasznosabb, ugyyszólván nélkülözhetetlen vállalatunkat is megbuktatták. Hatalmas »memento mori« mindazoknak, kik új vállalatokhoz kezdenek s különösen azoknak, kik Magyarország természetadta rendeltetését, hivatását elmagyarázgatva, minduntalan az iparosság erőszakos emelésén s az iparvállalatok mindenáron való sokasításán lovagolnak, az ország terheinek legnagyobb részét pedig a mezei gazdákra háritják és a mezei gazdaságot csaknem minden ágazatában eclatanter elhanyagolják.

Gróf Wass maga volt a megtestesült becsületesség, a fáradhatatlan munkásság, szem, fül, kéz és értelmesség s még is minden ponton buknia kellett, mert félreismerte viszonyainkat s nem ismerte embereit. Mint minden optimista ember, nagy mértékben birt ama hibával, hogy a ki vele egyszer kétszer okosan, szépen beszélt, minden további tapasztalás vagy indokolás nélkül feltétlen bizalmával ajándékozta meg, — s ha tizszer rászédtek is, újra kezdte bizalma tékozlását. Mintha azok közé tartozott volna, kik a politikai szabadság és alkotmányos élet formáinak bűverőt tulajdonítanak s azt hiszik, hogy ezek az igazi, komoly önérdek felismerését, a közérdek valódi szeretetét, a szakértelmet, a becsületességet azonnal megteremtik, — a kik úgy képzelik, hogy minden államférfi

minden miniszter, minden elnök, minden ügyvezető, mihelyt az alkotmány helyre állott, hős, tudós, mocsoktalan, meszsze-látó, bölcs, mérsékelt megvesztegethetetlen, mintha Tacitus vagy Plutarchos lapjairól lépett volna a modern közpályatérre s mintha csak mutatni kellene magukat, hogy a XIX. század charlatán, önző, histrióknak kedvező világát azonnal mássá tegyék. Wass Samú nagy szerencsével működött volna a Fenelon vagy Barthelemy országában, Telemach vagy Anarcha-zis társaságában, de a mi rafinirt korunkban nem való volt anyagi üzletek vezetésére.

Közép magasságu, arányos termetű, ruganyos izmokkal biró, élénk tekintetű, szőke férfi volt; csinosan öltözött; étel-ben, italban mértékletes; társalgásában udvarias, megnyerő modoru, általában kevés beszédű, de ha belemelegedett, sok érdekest tudott beszélni temérdek utazásairól. Nagy gyönyörű-ségét találta a jó zenei előadásban, kitünő hallása volt, s ifjú korában maga is szenvedélyes zenész volt. Nejéhez, gyerme-keihez, testvéreihez szeretetteljes, gyöngéd, áldozatkész, — rokonihoz, barátihoz ragaszkodó, mindenkivel emberségesen bánó, igaz emberbarát volt.¹⁾

---

¹⁾ Fornét Kornél egy esetet ad elő a kaliforniai életből: »A Mari-posas vidéki hegységekbén egy ugynevezett »prospecting expedition« alkalmával a »Bearvalley« aranyásó telephez érvén, a hegyek közt elszór-tan dolgozó bányászokat öszszeseregelve nagy felindulásban találtak. Rögtönzött »Lynch« törvényszéket tartottak egy tölgyfa alatt hátrakö-tött kezekkel álló mexicoi ember felett, [ki állítólag több öszvért lopott az aranyásóktól. Minden jel odamutatott, hogy ő volt a tolvaj. A kötél már csüngött a tölgyfa egyik ágáról, mikor oda értünk. Az ember rimán-kodott, de senki sem értett spanyolul, s minden arczon látszott az elha-tározás, hogy a szegény ördögöt minden áron felmagasztalják. Gróf Wass értvén spanyolul, nagy zaj közt szót és engedélyt kért, hogy a bűnöst a tényállás felől kikérdezhesse. A dühös népség fenyegetözve támadt ellene, hanem sejtvén, hogy az ember ártatlan, csak türte a támadást s nem en-gedett, míg a tömeg higgadtabb részét meg nem nyerte. Ujra kezdődött tehát a primitív, bűnügyi tárgyalás; a gróf mint tolmács szolgált és oly világosan kiderült az ember ártatlansága, hogy még a vád alól is felmen-tették. Erre aztán közös vacsora következett, hol a károsak egyike gróf Wassért üritett poharat, mint oly emberért, kinek volt bátorsága egy is-meretlen embertárs érdekében, egy dühös népcsoport előtt oly állapotba helyezni saját életét, hogy ő nem adott volna érte *egy picagunet* (5 cent) !*

Veszély idején bámulatos lélekjelenléttel birt,¹⁾ a csapások sohasem tették kislelküvé, a reménység soha el nem hagyta s vallásos érzelmeit koporsója széleig meg tudta őrzeni.

»Gróf Wass megboldogult barátom tulajdonságainak — írja egy amerikai ismerőse — fénypontját jellemének tisztasága — s az élet minden hányatásai közben változatlanul tanusított becsületessége képezte. A mit igazságosnak tartott, baráti viszonyban, üzleti ügyben vagy politikai téren, annak lehető érvényesítésétől senkiért és semmiféle melléktekintetekért el nem állott. Nemes szive, mivel lelkülete rokonszenvezett a jóval s utálta az aljasságot.«

Őseitől adósságokkal örökölte ősi birtokát, minden teher nélkül hagyta utódaira, személyes, szerzett vagyonát soha sem kimélte, ha meggyőződése és kötelezettsége igénybe vette. Midőn sok ezerre menő papirosainak jó áruk volt, barátai biztatták, hogy adja el: »Ha én is börzére viszem értékpapiraimat, ki bizzék akkor a vállalatokban?« — felelte ő.

Korán reggel szokott kelni s első dolga volt, hogy a hajókhoz nézett, vagy Ujpestre rándult, aztán leveleket irt, vagy leveleire válaszolt, gyűlésekbe ment; ebédjét családja körében röviden végezte, s a délutánt ismét hasonló munkában töltötte. Temérdek ember látogatta, külföldiek, angolok, belgák, francziák s ő mindenkit igyekezett jól fogadni s ha csak lehetséges volt, megnyugtatta bocsátani el, a szentendrei téglavetőtől kezdve a gazdag bécsi bankárig. Élete folytonos tevékenység, izgatottság és terhes munkásság közt folyt, alig maradt ideje, hogy övével néhány perczet tölthessen. Egy alkalommal fiá-

---

¹⁾ Erre vonatkozólag Fornét jegyzeteiben a következő kis epizod fordul elő: Egy alkalommal ismét a Maripozas hegységben a nyári nagy hőség és hosszszas gyaloglás miatt kifáradva, egy kösziklakkal körülövezett gyönyörű forráshoz értünk s levetvén vállainkról az elmaradhatatlan s a feltűnő hideg éjekben okvetlen szükséges takaróinkat, mindkétten leereszkedtünk a kösziklákra. Szerencsémre még mielőtt magamat egész kényelembe helyezhettem volna, gróf Wass szorosan mellettem egy tarka csomót vett észre; ha figyelmeztet rá, felállás közben okvetlenül rá teszem a kezemet. Hozzám lépve tehát, észrevétlenül inggalléromnál fogva felrántott, eltaszított s kihuzván revolverét, beledurrantott a csomóvá összegyürközött csörgő-kigyóba, mely az ő lélekjelenléte nélkül okvetlen megharapott volna.

hoz ment *Czegébe*, a szüret épen az nap kezdődött s nagyon megörvendettek váratlan megérkezésének, de azonnal kijelenté, hogy csak egy napot maradhat, mert ügyei a fővárosba visszaparancsolják. »Bizony jó lenne egy pár hétig, hónapig itt az édes otthonban pihenni, talán utijegyzeteit rendezni s itt az üde légben az ősi fedél alatt egészséget gyűjteni, mint sem örökké az üzletek után fáradozni«; mondák a jelenlevők.

»Szeretném, az igaz — felelte ő — művemet bevégezni, egy-két kötetre való csaknem kész, de tőlem a műzsák örökre bucsút vettek, rajtam a társulatok alapszabályai uralkodnak«, s másnap elutazott. Azonban a fővárosi társulatok és vállalatok egymás után sűrűn kezdtek megbukni s gróf Wass igen soknál érdekelve volt, két kedvencz vállalata is alig pár évi virágzás után hanyatlani kezdett, s mikor aztán az illúziók szétfoszlottak s bekövetkeztek a terhes napok, midőn látta, hogy minél ügyesebb volt művezetőjük, gépészük, annál bizonyosabb volt, hogy elfizetik és megszőktetik, midőn látta, hogy valaki minél inkább részesévé tette magát a vállalatnak, annál később az idegeneknek kémül szolgálni, s hogy a társulatnál minél nagyobb bizodalmat zsákmányolt ki valaki, annál biztosabb és mélyebbre ható csalást követ el, s midőn észrevette, hogy jőnevű társak is megvesztegethetők s hogy a legbecsületesebb, a legszorgalmatosabb munkás is demoralisálható és hogy helyettök mások nem szerezhetők, s hogy a kétség és válság napjaiban a főhatalmak közönyösök, s az országps körök és intéző személyek lágymelegséggel nézik a menthető veszedelmeket s azok, kiknek leginkább érdekekben állana a vállalatok megmaradása, kézalatt alkudoznak: maga is elbulsult, — de szomorúságában legnagyobb része volt a csalódás-, a meghasonlás fájdalmának és ama leverő ébredésnek, hogy egészségi állapota is javíthatatlanul alá van ásva.

Életének utolsó három évét nagyobbára családjá s gyámgyermekkei közvetlen társaságában, gyógyítási kísérletek közt töltötte, s bár még mindig igyekezett fenntartani tevékenységét, az élet gazdag ereje sebes lángokban apadozott. A kik 1878 folytán vagy 1879 elején találkoztak vele, csak árnyékát látták az egykor vidám tekintetű, tevékeny szellemű, mozgé-

kony embernek, míg végre a mult 1879-ik év márczius 20-án fátadalmaitól örökre megpihent.

Jobb embert alig szűl a föld s a ki csak ismerte, úgy beszél róla a gyermeki korból, a száműzetés idejéből s köztünk élő kortársai egyaránt: »Megérdemelte bizonynyal — írja testvér bátyja a derék gróf Wass Miklós — hogy jó embernek mondják, a kik őt ismerték, de hogy milyen szerető jó testvér volt, azt csak én tudhatom.«

Most utoljára jelent meg emlékezete a tekintetes Akadémia sorompói előtt s ha a jövendő időkre tekintő szemekből a velünk rohanva szembetörő napok és esztendőök el is törlik az utána hulló könyeket: valahányszor a kerepesi temetőben álló ékes siremlékére visszazapillantunk, megnyugvást találunk ama gondolatban, hogy ő, mint a fáradhatatlan munkásság képviselője, akadémiánknak is nem érdemetlen tagja volt, s hogy ama sírban egyszermind az igaz becsületesség és szívjószág bajnoka aluszsza örök álmait.

Gróf Wass Samú közvetlen családi-táblázata.

Gróf Wass Imre † 1854.
Báró Josika Rozália † 1824.
(Később gróf Kendeffi Ádámné.)

Gróf Wass Miklós. Gróf Haller Karolina † 1849. Gróf Berchtold Eugénia.	Gróf Wass Samú* † 1879. márczius 20. Eperjessy Rozália.	Gróf Kendeffi Rozália, † 1878. Báró Wesselényi Farkas. † 1872.
--	---	---

Gróf Wass Mari.
Montbach Sándor.

Gróf Wass Jozefin.
Alapi Salamon Aladár.

Gróf Wass Emma.
Báró Orezi Bodog.

Gróf Wass Jenő.
Hetei Bakó Irma.

Gróf Wass Rozália. Gróf Wass György. Gróf Wass Erzsébet.

*) A gróf Wass Samú gyámfiái: Hetei Bakó Ferencz és hetei Bakó Károly.

Utójegyzetek.

I.

A fegyver-beszerzésre nézve egy érdekes angol levél van a néhai gróf Wass Samu hátrahagyott iratai közt, egy Law N. nevű fegyverszállítótól; magyar kivonata így szól:

New-York, auguszt. 9-én 1849.

Gróf Wass Sámuelnek, a Magyar Kormány ügynökének.

Szivesen eladok a Magyar Kormánynak egy hajó tehernyi puskát, azaz 60—80 ezeret — úgy hogy elszállítsam s az adriai tengeren a fiumei kikötőben adjam át. Hajóra, fegyverre nézve a felelősséget én hordozom a mondott kikötőig. Itt a magyar kormány gondoskoddjék az átvételről, s nekem kártalanitással tartozik mind hajómra, mind a fegyverekre nézve, ha valami károm a fiumei kikötőben történék. A Magyar Kormány minden, a Fiumében átadandó puskáért 11 amerikai dollárt fizet. A M. Kormány gondoskodik gyors kikapcsolásról — mely ha a kitűzött időre meg nem történék, vesztglési kártalanitással tartozik. Gróf Wass (leteend 2000 dollár előpénzt), előlegez 1000 dollárt egy futár számára. ki a Magyar Kormányhoz utazik s az átadás részleteit megállapítja stb. stb.

II.

Igen érdekes Kossuthnak egy levele gróf Wasshoz, melyet egész terjedelmében közlök. Ma egy ártatlan levélke, de akkor fontos irat volt. Ez ügy az, melyből itthon a Dollárper kerekedett, melyben egykor: Komáromi György, Boronkai

Lajos volt főispán, Bene Lajos Csongrád vármegyéből, Teisz Elek főkapitány, Lomniczy Endre, Kövér Gusztáv Aradvármegyéből, az aradi Minoriták, Milek Ferencz s mások sok évi börtönre (sáncz-munkára) íteltettek 1855-ben; de lássuk a levelet :

Gróf Wass Sámuelnek

San-Franciscoban.

Fornét őrnagygyal szólván, elhatároztam magamat California népét felszólítani, hogy a magyar ügy felsegéléséhez ő is járuljon hozzá az amerikai egyéb statusok példájához képest, azon meggyőződésben, hogy Önt nevezvén ki ottani ügynökömnek, hazánk ügye hű és erélyes kezekbe van letéve. E czélból küldök Önnek egy ezer darab ötös magyar kölcsön jegyet, öt száz darab tizest, két darab százast és tizenhat darab ötvenest, összesen 11.000 (valószínűleg dollár) árát, egy felszólítást California népéhez s megbizást Ön számára, és itt tartott beszédemnek egy példányát. Legyen most azon, hogy a beszéd, mely Európa állapotját s reményeinket hazánk jövője iránt annyira kifejti, a mennyiben az a nagy közönség elibe való, a felszólítással s ügynöki megbizással együtt a lapokban elegendőképen közhírré tétessék; nyisson aláírást s igyekezzék az előbbkelő firmákat érdekünkbe belevonni, egy szóval ezen ügyet ugy tekinteni, mint egy hatalmas eszközt, mely által szeretett hazánk felszabadítását előmozdíthatjuk. A mennyiben működései költségeket idéznek elő, ezeknek megtételére a bejött készpénz öt perzentjéig, sőt ha szükséges 8 perzentig is rendelkezhetik. Két hónap mulva munkálatainak kezdetétől számítva küldje át a bejött pénzt s a netalán tán el nem adott jegyeket Dr. S. G. Howe urnak Bostonba (Mass).

Szegény hazánk nevében újra meg újra ajánlom ügyünket erélyes közremunkálására s szives barátsággal vagyok

Boston (Mass) 1852. május 17.

hű honfitársa
Kossuth Lajos.

Negyedrét, féliv, az egész saját kezű; eredetije a gróf Wass Samu hátrahagyott iratai közt.

E levélhez van csatolva Kossuthnak egy angol nyelven szerkesztett hangulatteljes szép felhívása Kalifornia népeihez (To the people of California), melyben a szerencsés boldog tartományt részvétre hívja fel. Ez is egészben Kossuth saját kezű írása, aláírással is ellátva. Kelt Bostonban, 1852. május 17-én. Volt-e e felhívásnak és a gróf e tárgybeli ügynökösködésének valami eredménye? az eddig megtalált jegyzetekből megtudni nem lehet; annyival inkább, mert gróf Wass egy hónappal előbb felkérte testvér-bátyját Miklóst, hogy szerezzen számára útlevelet, mely mellett családját meglátogathassa. E tárgyban így ír bátyjának:

San-Francisco, 1852. ápril 4.

Kedves Bátyám! . . . . . Helyzetemre nézve bányászatot folytatok, le egész a pénzverésig; arany-pénzt veretek s elfogadtatik mindenütt. E mellett még egy más mesterséget is tanultam, a gőzgépészetet, melyek után meglehetsz győződve, hogy dolgom rosszul nem mehet. Mindezeket körülállásosan megírtam neked kedves öregem, mert eleven emlékezetemben vannak soraid, melyekben kérsz, hogy állapotomat írjam meg neked minden himezés-hámozás nélkül. Bátya! tudom mit gondoltál, mikor ama sorokat irtad s csak jobban meggyőződtem, a mit az előtt is hittem rólad. Nincs miért köszönetekbe áradjak, mert ezek csak testvéri szereteted becsét kisebbitenék . . . No igen, de mind e mellett jó feleségemet s gyermekeimet látni akarom; ide hozni őket nem óhajtom, mert ez a föld még családi életre teljességgel nem alkalmas . . . . otthon akarom őket meglátogatni, mit részemről most már igen könnyen megtehetek, hanem csak a te segítséggel, t. i. eszközölj ki nekem, ha lehet, egy útlevelet haza és vissza, csak is így mehetek látogatástokra, a midőn ha visszajövetelem nem várt akadályok által hátráltatnék, temérdek kárt okozna nekem, mit minden esetre el kell kerülnöm, mert ide vissza kell jönnöm. Bátran folyamodást tehetsz érettem, mert *nem vagyok semmi nemű öszszeköttetésben semmi néven nevezendő politikai személylyel, merőbe kaliforniai bányász vagyok s egyéb semmi, politikai dolgokkal semmi közöm.*

Ha egy ilyen forma passust nyersz számomra Győrfi

Károly barátom közbejöttével, deponáld Bécsbe Stametz-Mayeréknél oly meghagyással, hogy tartsák ott, míg róla rendelkezem. Te pedig irj nekem azonnal Londonba, post restante. Igen kedves öregem, látni akarlak titeket, akkor aztán megbeszéljük a többit együtt s tanácskozni fogunk családi dolgainkról. Isten veled, öcséd Samu.«

A gróf hátrahagyott iratai közt még sok érdekes levél van, melyek az amerikai élet s üzlete részleteire vonatkoznak, részint Molitortól, Uznaytól s másoktól, részint haza küldött saját levelei, melyeket hazajövetele után rokonaitól s barátaitól öszszeszedett, valószínűleg oly szándékkal, hogy majd egykor bevégzendő nagy munkájában felhasználhassa; az oly levelet, melyekben valami köztörténeti adat foglaltatik, a gróf családja a m. t. akadémia levéltárának fogja ajándékozni.

Nem hagyhatom szó nélkül, hogy e kis emlékbeszéd irásához becses adatokat szolgáltatottak gróf Wass Miklós és Földvári József úr ő méltóságaik, előbbi a néhainak testvérbátyja, utóbbi az ifjukorban legbensőbb barátja, valamint Fornét Kornél és Molitor Gusztáv urak az amerikai életben hű társai, — miért is kedves kötelességemnek tartom e helyt mindeniköknek szives köszönetemet nyilvánítani.

D. F.
